

Date: 17th April-2025

TABIIY FANLARNI O'QITISHDA EKOLOGIK MUAMMOLARNI HAL QILISH USULLARI

T.Jumaniyozova

X.Jumaboyev

Xorazm VPMM "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi" kafedrası

katta o'qituvchisilari

tel: [+99899 967 29 77](tel:+998999672977)

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda, tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarda ekologik tafakkurni takomillashtirish, tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilar ekologik tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash, o'quvchilarning faktlarni tahlil qilishlari, hodisa va jarayonlarni o'rganishda bog'lanishlar mexanizmini yaratish, tabiiy fanlar ta'lim mazmuni inson va tabiat aloqadorligi atrofidagi muammolarni o'rganuvchi turli o'quv fanlariga oid bilimlar uzviyligini zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish to'g'risida muhim ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, tabiiy fanlar, ekologik muhit, fanlararo tarbiya, ekologiya, shakl, metod, vosita.

Ma'lumki XX asr insoniyatga juda katta taraqqiyot bilan birga ekologik muammolarni ham keltirdi. Oxirgi 30–40 yil ichida antropogen omillarning atrof–muhitga ta'siri bir necha marotaba oshib butun insoniyat uchun ekologik muammo yechimi dolzarb bo'lgan muammoga aylandi. Ekologik tarbiya masalalari qadimgi davr adabiyotlarida, hadislarda, xalq og'zaki ijodi namunalarida yillar davomida o'z aksini topib kelmoqda. Biroq, insonning tabiatdan foydalanishda me'yorni bilmasligi, har bir faoliyat natijasida tabiatga zarar keltirish kabi muammolar borki, bu muammolar insonni ogohlikka har doim uyg'oqlikka chorlaydi. Zamonaviy geografiya fani nafaqat hududdagi tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni taxlil etadi, balki inson va tabiat munosabatini – resurslardan foydalanishda ratsional darajaga ko'tarish, hududlarni muhofaza qilish, hududlarning o'ziga xos tabiiy, ijtimoiy xususiyatlarini o'rgatish orqali ekologik tarbiyani o'quvchilarda shakllantiradi. Hozirgi kunda inson va tabiat munosabatlarini uyg'unlashtirish va tabiatga antropogen ta'sirni kamaytirish insoniyat xayoti uchun juda muhim masalaga aylandi. Eramizgacha 500 yil bo'lgan qadimgi Xitoy solnomalarida shunday bitik uchraydi: "Agar siz bir yil haqida fikrlasangiz – yerga urug' eking, agar 10 yil haqida qayg'ursangiz – daraxt eking, agar 100 yil haqida qayg'urar ekansiz – insonni tarbiyalang". Demak, har qanday ezgulikka yo'naltirilgan ishimizda tarbiyaga e'tiborli bo'lishimiz qadimdan ta'kidlab kelingan. Maktab ta'limidagi tabiiy fanlar o'quvchilarga dunyoning hozirgi ilmiy manzarasini ochib beradi. Shu bois tabiat haqidagi fanlar o'quvchi dunyoqarashining tabiiy-ilmiy asosini tashkil etadi. Fanlararo aloqadorlik o'quvchilarning umumlashgan ilmiy tushunchalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bilimlar integratsiyasi ta'limga o'zgacha yondashishni taqozo qiladi. Chunonchi, o'quv materialini umumlashgan

Date: 17th April-2025

tizimda bayon qilish, ta'lim-tarbiya jarayonida muammoli, modulli, shaxsga yo'nalgan texnologiyalardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Tabiiy fanlar uchun jonli va jonsiz tabiat tuzilishi, ulardagi energiya almashinuvi, ichki energiya haqidagi tushunchalar tizimi hisoblanadi. Biologiya, kimyo, fizika o'quv fanlarini birlashtiruvchi tushunchalar materiya, uning harakat shakllari, tashkiliy darajasi, hujayraviy tuzilishi muhim ahamiyatga ega. Bu fanlarni o'qitishda fanlararo aloqadorlikni tizimli amalga oshirish "Tabiat-inson-texnikajamiyat" yaxlitligi o'quvchilarning anglab olishlariga zamin hozirlaydi. Buning asosida o'quvchilarda tabiat haqida tizimli va yaxlit tushuncha hosil bo'lib, unda hamma narsa o'zaro aloqadorlikda, shuningdek, modda va energiya aylanishi asosida o'z-o'zini doimiy yaratishi va takomillashtirish jarayonlarini amalga oshiradi. Demak, Yerdagi hayot uchun normal biofizik va biokimyoviy sharoit saqlanadi. Shu asosda fanlararo aloqadorlik ta'lim jarayonida hozirgi zamon fanlarida yuz berayotgan xususiyatlar: integratsiya, ijtimoiylashuv, insonparvarlashuvlarning mazmun-mohiyatini tushunishga zamin tayyorlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ong, ekologik tafakkur va ekologik madaniyatni shakllantirishda xulq-atvor sifatlarining shakllanishi va mustahkamlanishida muhim o'rin tutuvchi boshlang'ich ta'lim muayyan imkoniyatlarga ega. Shu sababli boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarni O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologik qarashlari bilan tanishtirishga e'tiborning qaratilishi ijobiy natijalarni beradi. O'quvchilar ongida O'rta Osiyo buyuk mutafakkirlarining ekologik meroslariga asoslangan bilimlarni hosil qilish ularda atrof-muhitga, tabiatga mas'uliyatli munosabatda bo'lish ko'nikmalarini tarbiyalaydi[1]. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'lim-tarbiya umummilliy ahamiyat kasb etuvchi muammo bo'lib, uning yechimi masalaga ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan yondashish hamda samarali yo'llarning belgilanishiga bog'liq. Shu sababli umumta'lim maktablarida ham o'quvchilarga ekologik bilimlarni tizimli, uzluksiz berib borilishini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratish lozim. Shu bois bugungi kunga qadar ekologik barqarorlikni ta'minlash, tabiatni asrash, atrof-muhit musaffoligini saqlab qolish yo'lida tabiiy fanlar yo'nalishlarida ko'plab tadqiqotlar olib borildi va ularda ijobiy natijalarga erishildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik ta'lim-tarbiyani fanlararo tushuntirishdan maqsad – tabiatni bilish va uni asrashga o'rgatish, ekologik ta'lim-tarbiyaga oid fanlararo nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Tahlil va natijalar O'qitish jarayoni deganda, o'quvchilarning muayyan o'quv materialini o'zlashtirish, bilish metodlarini egallashga qaratilgan o'quv-bilish faoliyati va o'qituvchining mazkur jarayonni tashkil etish va boshqarishga asoslangan pedagogik faoliyati orqali o'zaro hamkorlikda o'quv maqsadlariga erishiladigan jarayon tushuniladi. Biologiyani tabiiy fanlar bilan bog'lab o'qitishda o'quvchilar tomonidan biologiya o'quv fani dasturlari va DTS bilan me'yorlangan muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish, ularni tarbiyalash va ekologik tafakkurni rivojlantirish jarayoni o'qitishning turli shakllaridan foydalanishni taqozo etadi. Dastur talablarini amalga oshiradigan o'qitish shakli bo'lgan dars, unga bog'liq holda ekskursiyalar, uy ishlari, darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlardan o'z o'rnida va samarali foydalanish lozim. Mazkur o'qitish shakllari biologiya o'qitish

Date: 17th April-2025

shakllari tizimini tashkil etadi[6]. Dars, ekskursiyalar, uy ishlari, darsdan tashqari ishlar va sinfdan tashqari mashg'ulotlar birgalikda biologiyani tabiiy fanlar bilan bog'lab o'qitishdan ko'zda tutilgan umumiy o'quv maqsadlar, shuningdek, ekologik tafakkurini rivojlantirishni ta'minlaydi, o'quvchilar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish, olingan natijalarni tahlil qilishga xizmat qiladi. Agar ta'lim mazmuni o'simlik yoki hayvonot dunyosining xilma-xilligi, turli ekologik muhit sharoitiga moslashishini o'rganishni talab etsa, bu holda ekskursiya tashkil etilishi, yoki videofilmlar namoyish qilish maqsadga muvofiq. Ekologik tushunchalarni shakllantirishda dars bilan bir qatorda, darsdan va sinfdan tashqari ishlar ham muhim o'rin tutadi. Uy ishlari dars bilan uzviy bog'langan bo'lib, u darsda o'rganilgan mazmunning mantiqiy davomi va o'quvchilarning mustaqil bilim olish omili sanaladi. O'qituvchining topshirig'i va ko'rsatmasiga binoan, o'quvchilar uncha murakkab bo'lmagan tajribalarni o'tkazish, tabiatda kuzatishlar olib borish, qo'shimcha adabiyotlarni o'rganish, muayyan mavzularda ma'ruza yoki referatlar tayyorlash, kolleksiyalar to'plash ishlarini amalga oshiradilar. O'quvchilarda o'quv topshiriqlarini bajarish orqali bilish faoliyati usullarini egallashga zamin tayyorlanadi. Ekologik ekskursiya - o'qitish jarayonining muhim shakli bo'lib, ular o'quvchilarni tirik tabiatning ob'ektlari, hodisalari, qonunlari, asosiy nazariy g'oyalari bilan tanishtirish, nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash, olamni bilish metodlarini egallash imkonini beradi[8]. Ekologik ekskursiya davomida o'quvchilar tomonidan egallangan bilimlarni fizikadan o'zlashtirilgan bilimlarni bog'lash, yangi mavzuni o'rganish jarayonida bilimlarni mustahkamlash, yakunlash, tizimga solish va umumlashtirish kabi maqsadlarda foydalaniladi. Shu bilan bir qatorda ekskursiyalar o'quvchilarning mustaqil bilim olish faoliyatini faollashtirish va rivojlantirish imkonini beradi. Ekskursiyada o'quvchilar o'quv topshiriqlarini yakka tartibda yoki kichik guruhlarda bajarish jarayonida avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalaridan foydalanish orqali yangi bilim va ko'nikmani egallaydilar. Ekologik jihatdan tabiatga to'g'ri tashkil etilgan ekskursiyalar o'quvchilarda mahalliy atrof - muhit va organizm (biogeotsenoz)lar, o'simliklar va hayvonot olamining xilma - xilligi haqidagi bilimlarni kengaytirish, mahalliy ob'ektlardan ko'rgazma materiallarni tayyorlash, ularni jihozlash, tabiatga muhabbat uyg'otish, estetik did va madaniyat, tabiatga nisbatan ongli munosabatni tarkib toptirish imkonini beradi.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar ma'naviy-axloqiy yo'nalishlarni keng miqyosda rivojlantirishni taqozo etmoqda. Chunki bu demokratik insonparvarlik jamiyat qurishning muhim omilidir. Mamlakatimizda xalq ta'limi tizimida uzluksizlik yuzaga keldi. Ayniqsa, bugungi kundagi global ekologik muammoni nafaqat kattalar orasida, uni boshlang'ich sinfdayoq shakllantirib, tushuntirib borish keng ko'lamda yo'lga qo'yish ta'lim olayotgan o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy jihatdan mustahkam tarbiyalanishi, shuningdek, barkamol avlod bo'lib yetishishida ta'lim jarayonida fanlararo aloqadorlikni keng yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etdi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik - ta'lim tarbiyani fanlararo tushuntirishdan maqsad - tabiatni bilish va uni asrashga o'rgatish, ekologik ta'lim- tarbiyaga oid fanlararo nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Date: 17th April-2025

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bahodirov O. Ma’naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, alloma, adiblar). -T.: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2019, - 392 b.
2. Egamberdieva N.H. Fuqarolik huquqiy-javobgarlikning asoslari va shakllari. / Ped. fan. nom. diss. ... avtoref. – T., 2016. -23-b.
3. Xamrokulova, Sh. E., Allayarova, S. N. EKOLOGIK TARBIYANI RIVOJLANTIRISHDA TADQIQOTCHILIK KO‘NIKMASINING AHAMIYATI. 2021.
4. Bahramov A., Sharipov Sh., Nabiyeva M. “Tabiatshunoslik” darsligi 3- sinf. T.:“Cho‘lpon”nashriyoti. 2016.-25 b.
5. Norbutayev Kh.B. Raising the ecological culture of the student in teaching biology in connection with other disciplines. Of publication with Impact Factor.

